

לצורתו הקדומה של מדרש שיר השירים רבה (לפי קטעי הגניזה) מאת צבי מאיר רבינוביץ

מבוא

בספרי 'גנזי מדרש' פרסמתי ארבעה עמודים ממדרש שיר השירים רבה, מאוסף קטעי הגניזה שבלנינגרד (אוסף אנטונין, מס' 998)¹. על יסוד צורת הכתב, הכתיב, הלשון, המונחים והתוכן באתי למסקנה שזהו קטע גניזה קדום, שריד מאב טקסט של לשון חכמים, וערכו ככתב־יד ואטיקן של בראשית רבה או שרידי ירושלמי קדומים. אחרי הופעת ספרי, מצאתי במכון לתצלומי כתב־יד עבריים בירושלים צילום של קטע נוסף, מאוסף קריפמן בכודפסט, מאותו סופר למדרש שיר השירים רבה. בינתיים הקדימני פרופ' אלכסנדר שייבר ופירסם בצירוף צילום את הקטע ב-Acta Orientalia Hung., כרך לג (1978), עמ' 231-243. בהקדמה מזכיר פרופ' שייבר שזהו דף נוסף מאותו כתב היד שנדפס ב'גנזי מדרש', אולם הקטע נדפס בלי חילופי נוסח והערות. ברשותו האדיבה של פרופ' שייבר הנני מפרסם בזה את שני העמודים בצירוף חילופי נוסח לפי הדפוס הראשון (פיזורו רע"ט), והערות לתוכן כתב־היד, לשונו ומונחיו. ראויה חמדה גנוזה זו לדיון ופירוט מיוחדים. והנה תיאור כתב־היד ותכונותיו המיוחדות: הקטע מכיל שני עמודים ממדרש שיר השירים ד: ת, בגודל 15×14,5 ס"מ. הכתב מרובע יפה מהמאה הי"א בערך. סימני הקדמות שלו: הנו"ן הסופית והזי"ן בראש משולש, הגימ"ל ברגליים פשוקות². מדרכו של הסופר להשתמש בראשי תיבות לשם קיצור המלה או הפסוקים, כגון א' = אמר, רג' = רגליו, שמ' = שמעון, מ'ה'מ' = מ'כל ה'גויים מ'נחה (שו' 47). הסופר מרבה להשתמש בסימן ו'ג' לשם הקיצור³. שם ה' נכתב ביו"ד כפולה⁴.

סופית ה"א במלים ובשמות האמוראים: כהדה (37), אנה (16), חונה (שו' 1), יודה (3), ר' חמה בר חנינה (14), ר' חיה (23), חוניה (38), יוסטה (38). לשונות סופרים המצויים בכתבי יד עתיקים (20), עיין הערה 20 לטקסט. יו"ד כפולה בשם אמורא: ר' ינאי (= ינאי 21). שם אמורא לפי הכתיב הירושלמי: ר' בא = אבא (23). חסרון אל"ף בהתחלה ובאמצע: נן = אנן, מן = מאן (2), כן = כאן (26). מונחים של מדרשי א"י וירושלמי: וחרנה אמר (1), הדה הוא (12, 42), תנינן, לציון הבאה ממשנה (17), איכן (25), ומה טעם (28, 34). סמיכות 'של' לשמות: שליהושע (12), שלאחשוורוש (20), שללבינה (25).

1. גנזי מדרש, תל־אביב תשל"ז, עמ' 83-100.
2. על סימני הקדמות עיין שם, עמ' 83.
3. השימוש ב'ג' הוא סימן לקדמותו וכך גם בכת"י ואטיקן לבראשית רבה. בכתבי יד מאוחרים כתבו: ו'ג'.
4. עיין גנזי מדרש, עמ' 83, הע' 4.

קיצור מלים: ותמר (31, 45), כמדתמר (41), עיין הערות 35, 45 לטקסט. שימוש רב במלים יווניות (16, 21, 26, 40, 46, 48). גדול ערכו של כתב־היד בנוסחאותיו המדויקות ובתוכנו. המעתיקים השמיטו שמות אמוראים ושיבשו את לשון המדרש ותוכנו. בקטע שלפנינו צורת המדרש הקדומה בטהרתה.

עמ' א

ר' חונה! א' לה ר' לוי ור' חנין חד אמ' מפני שקינתרן אביהן וחרנה א' מפני שיחסן אביהן ולית נן ידעין מן א' דא ומן א' דא אלא מן מה דאמ' ר' יודן בש' ר' יודה⁵ ביר' ס' סימון ור' חנין⁷ בש' ר' שמואל בר רב יצחק און שומעת תוכחת חיים⁸ וג' הוי ר' חנין הוא דא' מפני שקינתרן אביהן⁹

חילופי נוסח (לפי דפוס ראשון)

ג' = נוסף. ח' = חסר.

- 1 ר' חונה א' לה ר' לוי/רבי חנין ור' לוי ור' חונה. אביהן/אביהם. וחרנה/וחד.
- 2 אביהן/ח'. נן/אנן. מן/מה. מן מה/מאן דאמר. 3 יודה/יהודה. ביר'/ב"ר.

- 1 לפני זה: 'ומה ראה הכתוב ליחסן בספר ואלה שמות: ואלה שמות ראובן שמעון, לוי ויהודה' ר"ל למה ייחס הכתוב את השבטים הנזכרים גם בשמות ו:יד-כו, אחרי שמנאם כבר כבראשית מט בברכת יעקב? - בבמ"ר יג:ח, נוסף: ולא מנה השבטים האחרים.
ר' חונה, בבבלי: רב הונא, וכנראה זהו לא רב הונא הבבלי תלמיד של רב, אלא אמורא מהדור הרביעי לאמוראי א"י, עיין ר"ז פרנקיל, מבוא הירושלמי, עג ע"ב: ר"ח אלבק מבוא לתלמודים, עמ' 387. כשהש"ר ובבמ"ר לא נזכר ר' חונה כלל אלא: ר' חנינא ור' לוי חד אמר וכו'. בדפ"ר הובא ר' חונה אחרי ר' חנין ור' לוי. 'באות אמת' לר' מאיר בבבלישתי, דפוס צילום שאלוניקי שכ"ה מובא: 'ורבי חונה לא גרסינן ליה'. בפסיקתא רבתי, פיסקא ט, כח ע"ב: 'כך דרש רבי הונא ור' לוי. שקינתרן אביהן - כבראשית מט גינה יעקב את ראובן (פחוז כמים) שמעון ולוי (כלי חמס מכרותיהם) משום כך פייס אותם בשמות ו'.
- 2 וחרנה אמר מונח ירושלמי כמו ואחרינא אמר' בבבלי. כשהש"ר: וחד אמר, בבמ"ר שם: ואחרינא אמר: עיין ר"ח אלבק, מבוא לבראשית רבה, עמ' 30. שיחסן אביהן: עיין להלן הע' 9.
- 3 נן = אנן, מן = מאן, בכתוב ירושלמי כהשמטת אות אל"ף. בח"נ: אנן, מאן בהשפעת הארמית הבבלית. עיין אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1236.
- 4 ר' יודן. אמורא א"י מהדור הרביעי (מבוא הירושלמי, דף צה ע"א). הכתיב מצוי גם בכתובות בתי הכנסת בגליל.
- 5 ר' יודה, צורה מקוצרת של השם: יהודה. כתיב מצוי בספרות המדרשים בכ"י ואטיקן לכ"ר ובכתובות, באוונגליון ובספרי יוסף בן יוסף בן מתתיהו, עיין מ' סוקולוף, העברית של בראשית רבה לפי כתב יד וטיקאן 30, לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 40.
- 6 ביר' (=בירבי) במקום בר', ברבי: על הצורה ביר(י)בי, עיין י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו, ירושלים תשי"ט, עמ' 48.
- 7 במתנות כהונה: בשם ר' חנין. המלים: בשם ר' שמואל - ר' חנין, חסרות בדפ"ר (=דפוס ראשון). 'באות אמת' הגרסה כמו לפנינו.
- 8 משלי טו:לא.

לצורתו הקדומה של מדרש שיר השירים

- 5 ר' יודה ור' נחמיה ורב' ר' יודה א' לפי שכל השבטין לא שימרו יחסיהן במצר' וראובן ושמע' ולוי שימרו יחסיהן במצר' ר' נחמיה א[מר] לפי שכל השבטין עבדו עבו' זר'¹⁰ במצר' וראובן שמע' ולוי¹¹ לא עבדו עבו' זר' במצרים ורב'¹² אמ' לפי שכל שבט ושבט לא הינהיגו שררה על ישראל במצרים ושבט ראובן שמע' ולוי הנהיגו שררה על ישראל במצר'. הא כיצד מת 10 ראובן נתנה שררה לשמע' מת שמע' נתנה שררה ללוי מת לוי בקשו ליתן שררה ליהודה יצאת בת קול ואמ' הניחו אותה עד שיגיע זמנה אמתי הגיע זמנה אחרי מיתתו של יהושע ה'ה'¹³ ויהי אחרי מות יהושע ויאמר יי' יהודה יעלה¹⁴. שלשה שמות נקראו לו יהודה עתניאל ויעבץ¹⁵ ר' ברכיה ור' לוי בש' ר' חמה ביר' חנינה זה בעז¹⁶ ר' סימון בש' ר' יהושע 15 בן לוי א' זה עתניאל. כת' בן אדם¹⁷ היו בית ישראל' לסיג וג'¹⁸ א' זכריה

3-4 בש"ר שמואל - ר' חנין/ח'. 5 יודה/רבי יהודה. ורב'/ורבנן. 6 ולוי/נ' ויהודה. שימרו/שמרו. יחסיהן/ייחוסיהן. 7 השבטין/שבטים. במצרים/נ': ושבט. ולוי/נ' ויהודה. 8 רב/ורבנן. שבט ושבט/השבטים. הינהיגו סררה/נהגו שררה. על ישראל במצרים/במצרים על מצרים. 9 ושבט - במצר'/ושבטים הללו נהגו שררה במצרים. הא/ח'. לוי/ח'. 10 בקשו/בא. יצאת/יצתה. 12 אמתי/ואימתי. מיתתו של יהושע/מיתת יהושע. ה'ה'/הה"ד. 14 חמה ביר' חנינה/חמא ב"ר חנינא.

9. בדפוסים האחרונים נוסף כאן: 'ולפי שקיבלו תוכחת אביהם זכו להתייחס בצד משה ואהרן'. ההוספה הובאה במתנות כהונה, לפי במ"ר שם, (וגם בעל 'אות אמת' הביאה) וממנו לכל הדפוסים. 10. = עבודה זרה. 11. בדפוס ראשון נוסף כטעות: ויהודה, שהרי בשמות ו': יד לא נזכר יהודה. 12. בד"כ: ורבנן, וכן בבבמ"ר שם. 13. = הדה הוא, זהו המונח של מדרשי א"י להבאת ראייה מהכתוב. בח"נ: הה"ד = הדה הוא דכתיב. בכת"י ואטיקן לבר"ר הגרסה תמיד: הדה הוא, ורק בתקופה מאוחרת הוסיפו את המילה 'דכתיב'. עיין ח' אלבק, מכוא לבראשית רבה, עמ' 27; גנזי מדרש, עמ' 87; מ' סוקולוף, 'שרידי כתבי יד ופלימפסטיים של בראשית רבה מן הגניזה' (דיסרטציה). 14. שופטים א: א-ב. ר"ל שיהודה היה מראשי הכובשים של א"י ומשום זה זכה לשררה, או שהוא דורש כפשוטו: יהודה יעלה [לשררה]. 15. המאמר הובא גם בבבלי תמורה טז ע"א: 'תנא הוא עתניאל הוא יעבץ ומה שמו - יהודה אחי שמעון'. המדרש מזהה את יהודה (יהודה יעלה) עם עתניאל - כובש קרית ספר, ויעבץ בדה"א ד: י, שעליו נרקמו הרבה אגדות כמרכיץ תורה ברבים, עיין ספרי במדבר, פיסקא עח: השווה ש' קליין, מאסף 'ציון' ב', עמ' 9; זאב ספראי, בני רכב האיסיים, ספר השנה בראילון טז - יז (תשל"ט), עמ' 40. 16. ר' חמה ביר' חנינה מפרש 'עד שיגיע זמנה' על בועז, שממנה יצאה שלשלת המלוכה. ולדעת חז"ל היה גם שופט, ואבצן זה בועז' (ב"ב צא ע"ה) עיין מ"כ כאן. 17. כאן פירוש אחר על הפסוק 'כולך יפה רעייתי' (שה"ש ד:ו). 18. יחזקאל כב: יח: 'בן אדם היו לי בית ישראל לסיג כלם נחושת ובדיל ועופרת וכו'. 'הקרי הוא 'לסוג' והכתיב 'לסיג' ור"ל שהנביא זכריה אמר: 'ראיתי והנה מנורת זהב כלה וגלה על ראשה, ושבעה נרותיה עליה' (זכריה ד: ב), נבואתו תתקיים לעתיד לבוא ובני ישראל לא יהיו לסיג' כמו בנבואת יחזקאל.

אנה חמיתה כולה אילוכריסון וג'19. כל עניינה עד גואלינו יי צב'20. א' הקב"ה
 הואיל וכולך יפה רע' ומום אין בך'21: אתי מלבנון כלה. תנינן נותנין
 לבתולה שנים עשר חודש משתבעה לפרנס את עצמה'22. ואני לא
 עשיתי לכם כן אלא עד שאתן עסוקין בטיט ובלבנים קפצתי וגאלתי
 20 אתכם לא בדיעה סרוחה שלאחשורוש שא' ששה חדשים בשמן
 המור'23 רב יהודה בר יחזקאל א' זה שמן איסטפקטין'24 ר' יניי א' זה שמן

15 היו/נ' לן. 16 כולה אילוכריסון/אלוכרוסון. וג' כל עניינה – צב'/ח'.
 17 תנינן/תמן תנינן. 18 משתבעה/נ' הבעל. 19 לכם/ח'. ובלבנים/ולבנים.
 20 לא/ח'. שלאחשורוש/של אחשורוש. 21 רב/רבי. איפטפקטין/איפקסנון.

19. אני ראיתיה כולה זהב טהור; אילוכריסון בשולי הגליון אלכ' $\delta\lambda\omicron\chi\rho\upsilon\sigma\omicron\nu$ = כולו זהב. המשך
 המאמר הוא בוי"ר לב: ח, עמ' תשנה: 'יאמר אלי מה אתה רואה וגו' מהו וגולה על ראשה, תרין
 אמוריין. חד אמר: גולה, וחד אמר: גואלה. מאן דאמר גולה, גלו ישראל לבבל וגלתה שכינה
 עמהם, כמה דאת אמר למענכם שלחתי בבלה (יש' מג: יד), מאן דאמר גואלה – פרוקא (=גואלה)
 גואלינו ה' צבאות שמו וגו' (שם מז: ד), עלה הפורץ וגו' (מיכה ב: יג). כל המאמר הושמט
 בכתב-היד שלפנינו ונוסף בדפוס ראשון ומשם לדפוסים החדשים.
20. בדפוסים חסר הקטע: 'כל עניינה עד גואלינו ה' צבאות'. וזהו שריד של כתב היד הקדום מלשונות
 הסופרים. מעתיק כה"י בגניזה, או העורך הקדמון של מדרש שה"ש רבה, לא העתיק את כל
 המאמר כי אם רמז לסיום המאמר בויקרא רבה ובקהלת רבה ד: א. לשונות סופרים כאלה מצויים
 בכתבי היד של התלמוד הירושלמי ובבראשית רבה כת"י ואטיקן: 'כוליה עניינה עד וכו', עיין ר"ח
 אלבק, מבוא לבראשית רבה, עמ' 108; רא"ש רוזנטל 'לשונות סופרים', 'יובל שי', ספר היובל
 לשי"י עגנון, רמת-גן תשי"ח, עמ' 302; רי"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, עמ' 321–330.
21. ר"ל שגם הפסוק: 'כולך יפה רעיתי ומום אין בך' רומז לעתיד לבוא, שאז תתקיים נבואת זכריה על
 'מנורת זהב כלה'.
22. משנה כתובות ה:ב.
23. אסתר ב: יב; השווה שמות רבה כג: ה: 'אמר ר' לוי בנוהג שבעולם כלה מקשטין ומבשמין אותה
 ואח"כ מכניסין אותה לחופה, והקב"ה לא עשה כן אלא אמר לכנסת ישראל אתי מלבנון כלה. מטיט
 ולבנים לקחתך ועשיתך כלה'.
24. בגליון: איסטקטון מל"י $\sigma\tau\alpha\kappa\tau\eta$ עיין קרויס, *Lehnwörter*, עמ' 80, וכן גרסת ר' שמואל אבן
 ג'מע, מחברת האגור, מהדורת ש' בובר, עמ' 27; בחזית פ' אתי מלבנון ... דבי ר' ינאי אמרו [זה
 שמו] אסטקטון, פ"י שיבולת נרד ובטיית אלסנב"ל, והוא שאמרו רבותינו סטכת'. בנוסח שלפנינו
 ר' יניי מפרש אמפקינון.

לצורתו הקדומה של מדרש שיר השירים

אמפקנינון²⁵ שמשיל את השער ומחליק את הגוף לזנות ואני לא עשיתי
לכם כן ר' ברכיה ור' ירמיה בש' ר' חיה בר בא²⁶ דרש לוי בן סיסי בנהרדעה
ויראו את אלהי ישראל ותחת רג' וג'²⁷ זאת עד שלא ניגאלו אבל משנגאלו
25 איכן היתה דרכה שללבינה להינתן שם היתה נתונה א' ר' ברכיה מעשה
אין כת' כן²⁸ אלא כמעשה היא וכל ארגליה²⁹ שלה ניתנה היא והסל
והמגרפה שלה ניתנה בר קפרה א' עד שלא יצאו ישראל ממצרים
היתה רשומה ברקיע³⁰ ומשיצאו ישראל ממצרים עוד לא נראית בענן

- 22 אמפקינון/אונפקינון. שמשיל/שמשיר. הגוף/הבשר של גוף. לזנות/ח'.
23 לכם/ח'. חיה בר בא/חייא בר אבא. אמר. דרש/נ' רבי. בנהרדעה/בנהרדעא.
24 וג'/ח'. 25 היתה/במקום שדרכה. שללבינה/של לבינה ראויה.
26 כן/כאן. ניתנה/נתנה וכן להלן. 27 קפרה/קפרא. 28 נראית/נראת.

25. מל"י δμφάκινον, שמן מזיתים לא מבושלים, עיין לוי, ערך אנפקינון, קרויס שם עמ' 74-75.
בבלי פסחים מג ע"א: 'ששה חדשים בשמן המור. מאי שמן המור? - רב הונא בר ירמיהו אמר
סטכת. רב ירמיהו בר אבא (במגילה: רב חייא בר אבא) אמר: שמן זית שלא הביא שלישי, ולמה סכין
אותו? - מפני שמשיר את השיער ומעדן את הבשר'; עיין מגילה יג, ע"א; בויקרא רבה ה:ג: 'רב
יהודה בר יחזקאל אמר זה שמן אונפקינון שמשיר את השיער וכו'. בכל מקור שמות האמוראים
שונים. השם רב יהודה בר יחזקאל מתאים לכת"י שלפנינו ולא בתכנו; עיין י' פליקס, עולם הצומח
המקראי, עמ' 253-254.

26. הוא ר' חייא בר אבא, בא-אבא, בכתיב הירושלמי, וכן הנוסח בירושלמי סוכה פ"ד ה"ג, נד ע"ג:
ויקרא רבה כג:ז, עמ' תקלו.

27. שמות כד:י. המשך הפסוק: 'תחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר'.
28. כן = כאן.

29. מל"י ἐργαλεία, כלי האמנות, הכלים המשמשים לעשיית הלכנים, עיין פירוש העניין בוי"ר
ובירושלמי שם. בירושלמי שם: 'היא וכל פרקמטיא שלה', בוי"ר: 'היא והסל וכו' כמו בנוסח
שלפנינו: בכת"י מינכן לויק"ר הנוסחה אנגריא במקום ארגלייה, ונראה שזוהי טעות, עיין ד'
שפרבר, 'מלילות', סיני, פב (תשל"ח), עמ' קסז.

30. הלבנינה, סמל השעבוד במצרים, היתה רשומה ברקיע, וכשיצאו ישראל ממצרים נטהרו השמים
מהלבנינה. ודורש: לבנת הספיר - לבינה.

עמ' ב

ומה טע'³¹ וכעצם השמים כד הינון³² נקיין מן עננין א' להן הקב"ה
 לישר' כשגליתן מבית המקדש לבבל עמכם הייתי למענכם שלחתי
 30 בבלה³³ לכשתחזרו לתוכו עמכם אני אתי מלבנון כלה. א' ר' לוי לא צריך
 קרייא למימר אלא אתי ללבנון כלה³⁴ ותמר³⁵ אתי מלבנון כלה אלא אתי
 ללבנון כלה. אלא כתחילה³⁶ הוא ניעור מבית המקדש ואחר כך הוא
 פורע מן אומ' העו'³⁷ א' ר' ברכיה בשלוש שעות הקב"ה פורע מעשו
 הרשע ומאלופיו ומה טע' עתה אקום יאמר יי' וג'³⁸ ר' שמעון בר ינאי
 35 א' אתה³⁹ אקום כל זמן שהיא מוכפשת באפר כביכול היא שישעיה או'
 התנערי מעפר קומי שבי וג'³⁹ באותה השעה הס כל בשר מפני יי' כי
 ניעור ממעון קדשו⁴⁰ א' ר' אחא כהדה תרנגלתא דהוא מנערא גפה

ומה/מה. טע'/טעם. השמים/נ' לטוהר. הינון/אינון. נקיין/נסיין. לה/להם.
 29 לישר'/ח'. כשגליתן/כשגליתם. מבית המקדש/ח'. הייתי/נ' שנ'. שלחתי/שולחתי.
 30 לתוכו/לבית הבחירה בקרוב. עמכם אני/אני עמכם. אני/נ' הה"ד. לא צריך/לא
 היה צריך. 31 קרייא/קרא. למימר/לומר. ותמר-כלה/ואת אמרת מלבנון. אתי/אתי
 32 כתחילה/בתחילה. ניעור/נוער 33 אומ' העו'/אומות העולם.
 הקב"ה/ה' הב"ה. מעשו/מן עשו. 34 ומה טע'/מה טעם. וג'/ח'. 35 א'/ח'. שהיא
 מוכפשת/שמוכפשת. והיא שישעיה/והוא כן שישעיה. או'/אמר. 36 השעה/שעה.
 יי'/נ' למה. 37 תרנגלתא/תרנגולתא. דהוא מנערה/דמנערה. 38 מן גו/מגו.

31. ומה טעם – אין מובנו טעמו של דבר, אלא כמו בכבלי: מנא הנ' מילי, איפה נרמז העניין בכתוב, וכן
 להלן שורה 34.
 32. הינון, בד"ר: אינון, בכתוב הכבלי.
 33. יש' מג'יד.
 34. ר"ל שהיה צריך לכתוב, לפי הדרשה, ללבנון – שכנסת ישראל – הכלה, תחזור מהגלות 'אתי' – עם
 הקב"ה, כי בכל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם.
 35. ותמר – מונח מקוצר במקום: ואתה אומר, בד"ר: ואת אמרת, והרבה קיצורים כאלה מצויים
 בירושלמי כגון בסנהדרין פ"ה ח"ז, כג ע"א: אמר ר' יוסי ותשמע מינה – כמו: ואת שמע מינה עיין
 ר"ש ליברמן, תלמודה של קיסרין, עמ' 6, דוגמאות נוספות.
 36. כתחילה – כמו בתחילה, כחילוף ב – כ, כך גם בקטע ספרא מהגניזה (גנוי מדרש, עמ' 16): עיין
 רי"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 1260.
 37. אומות העולם, עיין להלן הערה 49.
 38. תהלים יב:ו.
 39. בכתה"י אתה, פתח תחת הת"י, בחילוף קמץ בפתח, כדרכו של כת"י קויפמן למשנה, עיין א'
 גולדברג, מסכת אהלות, ירושלים תשט"ו, עמ' כג; כך גם בכת"י פרמה, עיין ג' הנמן, תורת
 הצורות של לשון המשנה, ת"א תש"ם, עמ' 11.
 39א. יש' נב:ב.

40. זכריה ב:יז: הדרשה הובאה גם בבראשית רבה עה, א, עמ' 878 ובכת"י ואטיקן לבר"ר שם האומר
 הוא ר' שמעון ביר' יונה, וכנראה שיש כאן טעות, כי בירושלמי מובא תמיד ר' שמעון ב"ר ינאי,
 עיין היימן, תולדות תנאים ואמוראים, ג, עמ' 1191, ובהערות מנחת יהודה לבר"ר שם.

לצורתו הקדומה של מדרש שיר השירים

מן גו קטמא. תשורי מראש אמנה⁴¹. ר' חוניה בש"ר יוסטה בר שונם
עתידות גליות מגיעות עד טוורוס מנוס⁴² ואומ' שירה⁴³. עתידין אומ' העו'
40 להביא דורטיות⁴⁴ למלך המשיח ומה טע' תשורי מראש אמנה אין לשון
זה תשורי אלא לשון קרבן כמדתמר⁴⁵ ותשורה אין להביא לאיש האלהים⁴⁶
ראויה היא ואינה ראויה⁴⁷ לא כבר עשיתי לכם בימי חזאל הה⁴⁸ וילך
חזאל לקרא' ויק' מנ' בידו ו'ט'ד'מ'⁴⁹ ארבעים גמל א' ר' יודה וכי כל טוב דמשק
משא ארבעים גמל היה אלא ללמדך שהיתה בידו אבן טובה ומרגלית
45 שהיתה ראויה ליתן בה כל טוב דמשק ותמר⁵⁰ ויקח מנחה בידו וכל
טוב דמשק אלא הן עצמן עתידין להביא ישראל דורייות⁵¹ למלך המשיח
ומה טע' והביאו את כל אחיכם מ' ה' מ' ליי וג'⁵² מה הוא ובכרכרות ר'

אמנה/נ' אמר ר'. חוניה/חוניא. יוסטה/יוסטא. בר שונם/ח'. 39 גליות/גליות.
מנוס/מנוס. ואומ'/ואומרים. עתידין/ועתידים אומות העולם. 40 דורטיות/את
סדריוטות. 41 זה/ח'. כמדתמר/המד'א. 42 ואינה ראויה/ואנא לא ראויה.
43 ויקח מנחה בידו... וכל טוב דמשק משא. יהודה/יודה. 45 בה/בדמיה.
ותמר/ואת אמרת. ישראל/ח'. דורייות/דורונות. 47 מכל הגויים מנחה. וג'/ח', נ'
בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובכרכרות. מה הוא/מהו. 48 בש' ר' /בשם רבי.

41. שה"ש ד:ח.

42. אמנה היא טוורוס אמנוס, מגבולי א"י לעניין שביעית, עיין משנה שביעית ו:א, ועיין ר"ש ליברמן,
תוספתא כפשוטה, לתרומות פ"ב, עמ' 316.

43. המאמר הובא גם בירושלמי שביעית פ"ו ה"א, לו ע"ד. ודורש תשורי – תשירי, בד"ר נשטמו
המלים: בר שונם, והן בירושלמי שביעית ושם לא הובא ר' חוניה; עיין שמות רבה כג:ה; במדרש
שה"ש, מהדורת גרינהוט – וורטהיימר, ירושלים, תשל"א, הובא המאמר בשם ר' יוסטי ב"ר שונם
(עמ' פה).

44. דורונות, מתנות מל"י $\delta\omega\rho\upsilon\alpha$, $\delta\omega\rho\upsilon\alpha$. וייתכן שצל: דורנות, והאותיות נ"ו הוחלפו בטי"ת.

45. כמדתמר, קיצור לשון מן; כמה דתימר, עיין ירושלמי ב"ק פ"א ה"א, ב ע"ב: כמה דתימר, עבודה
זרה, פ"ה ה"א: כמה דתמר (= כמה דאת אמר), וכן בבראשית רבה כב: יג, עמ' 220: כמה דתימר,
עיין ר"ח אלבק, מכוא לבר"ר, עמ' 27.

46. שמ"א ט:ז.

47. 'ראויה המנחה למלך המשיח, אבל מצדי אינה ראויה, מאחר שכבר עשיתי לאלישע בימי חזאל,
וראוי שבפעם הזאת תהיה התשורה בדרך יותר יקרה – כשיבאו ישראל עצמם מנחה למלך המשיח'
(מתנות כהונה).

48. = הדה הוא, עיין לעיל הערה 13.

49. מל"ב ח:ט: 'וילך חזאל לקראתו ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק משא ארבעים גמל, הסופר כתב
ראשי תיבות של הפסוק בלבד, כדרכו של כת"י ואטיקן לבראשית רבה, עיין מ' סוקולוף, שרידי
כתבי יד ופלימפסטים של בראשית רבה מן הגניזה (דיסרטציה).

50. עיין לעיל הע' 35, ודורש מן 'ויקח בידו' שאומות העולם יביאו את בני ישראל לארץ.

51. עיין לעיל הע' 44.

52. ראשי תיבות של: מכל הגוים מנחה לה' [בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובכרכרות על הר קדשי
ירושלים].

ברכיה בש"ר יודה א' כאלין סביא דלית אינון מטענין בגלגטיקא
 ואינון מטענין בבירתידה⁵³ כת' הבו ליי משפחות עמים⁵⁴. א' ר' אחא
 50 עמים הבו ליי משפחות אין כת' כן אלא הבו ליי משפחות עמים
 כשתהוא מביאין אותן לא תהוא מביאין אותן דרך כיוון אלא בכבוד
 ועוד באיזו זכות בזכות שאמ' שירה על הים ר' נחמן א' בזכות אמנה
 שהאמין אברהם והאמין ביי⁵⁵ ר' חלבו שמעון כרבא⁵⁶ בש' ר' יוחנן
 כת' וירא ישראל את היד הגדולה וג'⁵⁷ רואין ואינן מאמינן אית ברנש
 55 דחמי ולא מהימן⁵⁸ הוי בזכות אמנה שהאמינו במצר' ויאמן העם⁵⁹

יודה/יהודה. אינון/נ' יכלין. בגלטיקה/בכלקדיקא. 49 מטענין/נ' להון.
 בבירתידה/בבורתידה. כת'/הדא הוא דכתיב. 50 כן/כאן. אלא/נ' משפחות עמים
 הבו לה' כבוד ועונו. 51 כשתהוא/כשתהיו. תהוא/תהיו. אותן/ח'. 52 ר'/רב.
 53 אברהם/נ' שנאמר. שמעון כרבא/ח'. יוחנן/נ' אמר. 54 וג'/ח'. נ' דאדין אדם.
 רואין/ח'. 55 שהאמינו/נ' ישראל.

53. = כזקנים הללו שאינם יכולים להינשא (=להיטען) בגלגטיקה, והם מובלים בכירת ידה (בעגלה
 יותר נוחה). גלגטיקא מל"י λεκτικιον וברומית lectica, כסא-עגלה שבה היו נושאים אנשים
 נכבדים. עיין ערוך השלם ערך גלגטיקא. בבירתידה בד"ר; בבורתידה, בערוך השלם ובמילונים
 של יעקב לוי וקרויס מובא שיש לקרוא בורתירה מל"י φέρετρον כסא. ד' שפרבר מציע לקרוא:
 בורתתירא - portatoria = sedan-chair, ויש כאן חילוף ב"פ והוא מעין כסא-אפיריון נישא על-ידי
 שני בני אדם עיין: Greek and Latin Words in Rabbinic Literature, בקובץ בראילן, טז"ז,
 רמת-גן תשל"ט, החלק הלועזי עמ' 21; ועיין במלון האנגלי Advanced Learner's Dictionary,
 דפוס אוניברסיטת אוקספורד 1963, ערך sedan, עמ' 898.

54. תהלים צו:ז.

55. בראשית טו:ו.

56. שמעון כרבא, השם חסר בד"ר והגרסה שלפנינו היא הנכונה. והוא ר' שמעון בר אבא (=בר בא),
 רב שמן בר אבא שבתלמוד הבבלי, תלמידו של ר' יוחנן (בדור השלישי והרביעי לאמוראי א"י)
 והובא גם בירושלמי שביעית פ"ו ה"א, לו ע"א. ר' חלבו שמעון בר בא בשם רבי יוחנן אבותיכם
 ירשו ארץ וכו'. עיין אלבק, מבוא לתלמודים, ע" 826. א' היימן, תולדות תנאים ואמוראים, ג, עמ'
 1152. גם בשמות רבה כג:ה, הובא המאמר בשם ר' שמעון בר אבא. בד"ר ובדפוסים אחרים נוספו
 כאן מלים מזורות: דאדין אדם. והמפרשים התחבטו בכיאר הדברים, בקטע שלפנינו חסרות
 המלים, והן כפי הנראה שיבוש מן השם: שמעון בר אבא, או מן 'רואין ואינן'.
 57. שמות יד:לא.

58. וכי יש בן-אדם הרואה ואינו מאמין?

59. שמ' יד:לא, הפסוק נאמר עוד במצרים כשטרם ראו שום מופת, וזו היתה האמונה האמיתית
 שהאמינו מבלי לראות בעיניהם; עיין שמות רבה שם.